

Decálogo

para a transversalización
do xénero nos proxectos
de cooperación ao desenvolvemento

Edita: Coordinadora Galega de ONGD para o Desenvolvemento.

Fotografías cedidas por: María Millán, Eduardo Sonlleiro, Axuda en Acción e Asemblea de Cooperación pola Paz.

Deseño: Serxio Suárez

Imprime: La Ibérica

Depósito Legal:



Índice

Presentación.....	5
Evolución histórica no enfoque de xénero no desenvolvemento.....	7
Decálogo para a transversalización do xénero nos proxectos de cooperación ao desenvolvemento	19
Glosario	39
Bibliografía.....	43





Presentación

A publicación que este ano 2011 presenta a Comisión de Xénero da Coordinadora Galega de ONG para o Desenvolvemento (CGONGD) quere ser un resumo das principais ensinanzas derivadas da integración da perspectiva de xénero na cooperación ao desenvolvemento. Non pretende ser nin exhaustiva nin detallada en exceso, senón unha ferramenta útil e efectiva para as ONGD galegas que queiran avanzar, un pasiño máis, cara á igualdade.

Parte do seu contido xa foi recollido no anterior manual publicado en 2009, *Xénero e Desenvolvemento*. Agora, ademais de actualizar os datos e incorporar un glosario máis detallado, elaboramos un apartado central titulado *Decálogo para a transversalización do Xénero nos proxectos de Cooperación ao Desenvolvemento*.

O Decálogo é un resumo dos dez pasos imprescindibles para acadar unha auténtica transversalización do xénero nos proxectos de cooperación. Dende a Comisión de Xénero da CGONGD entendemos que non podemos traballar sen unha planificación que conte con indicadores útiles para medir os procesos de cambio que reducen a brecha da desigualdade, sen establecer espazos de expresión exclusivos para que as mulleres e sen analizar o contexto específico de xénero que causan, implícita ou explicitamente, discriminación e/ou desigualdade.

Homes e mulleres de todas as idades deben participar na totalidade das fases de formulación e execución do proxecto. Para incorporar a perspectiva de xénero, os obxectivos e resultados esperados deben formularse en termos de xénero, de igualdade de oportunidades, de participación das mulleres, de beneficios do proxecto para elas e para eles e de transformación de roles. É dicir, obxectivos e resultados pensados para unha mellor condición e posición das mulleres. Hai que planificar actividades, co seu respectivo orzamento, para fortalecer o empoderamento e a autoestima das mulleres, para sensibilizar aos homes e para democra-



tizar a vida doméstica. Ningunha acción de desenvolvemento ten efectos neutros sobre as relacións de xénero. É por iso que é imprescindible incorporar a análise desta perspectiva cando avaliamos a eficacia, eficiencia, pertinencia e sostibilidade dunha acción de desenvolvemento.

Por último, dende a Comisión de Xénero entendemos que non podemos falar de xénero sen recoñecer as achegas dos feminismos e das loitas de milleiros de mulleres ao longo da historia. Tamén cremos que non podemos traballar na transversalización do xénero nos proxectos se antes non o facemos nos nosos corpos, nas nosas relacións ou nos nosos traballos. Porque asumimos que pensar e traballar coas “gafas violeta” implica un compromiso ético e político que esixe coherencia no discurso e na práctica.

Comisión de Xénero da Coordinadora Galega de ONGD



Evolución histórica no enfoque de xénero no desenvolvemento

É necesario facer un pequeno apunte do proceso de incorporación do enfoque de xénero ou o que é o mesmo, da perspectiva de xénero, na teoría e práctica do desenvolvemento.

Os debates relativos aos resultados do desenvolvemento nas vidas das mulleres e sobre a igualdade de oportunidades entre os sexos, puxeron de manifesto diversas formas de abordar o papel das mulleres beneficiarias da cooperación. Deste modo, aínda que os distintos enfoques e estratexias xurdiron en distintos momentos, na actualidade coexisten e seguen vixentes no traballo das institucións gobernamentais e/ou non gobernamentais da cooperación internacional.

O enfoque do Benestar

Foi introducido nos anos 50 e 60, sendo o primeiro enfoque das políticas de cooperación relativas ás Mulleres nos países do Sur, desenvolvéndose como modelo residual da asistencia social e do “paternalismo” e levado a cabo polas autoridades coloniais.

Un dos facilitadores desta incorporación foi a *Primeira Década do Desenvolvemento*, nomeada polas Nación Unidas en 1960, o que significou a posta en marcha de actividades de atención social a grupos que quedaban á marxe. Traballábase dende unha óptica dos marxinados e se reproducía o rol maternal e reprodutivo das mulleres. O seu obxectivo foi a modernización e a redistribución dos beneficios acaecidos do crecemento económico. Contrariamente ás expectativas, os resultados foron moi negativos, deixando un índice de pobreza moi elevado nos países do Sur.

Esta década destacou pola invisibilidade das mulleres nas propostas de desenvolvemento xa que os proxectos se basearon na idea de que o que beneficiaba aos homes, indirectamente, o ía facer sobre as familias e, polo tanto, ás mulleres.

As actividades encamiñadas polas organizacións que xurdiron destas políticas tiñan unha visión moi tradicional e simplista das mulleres, que eran vistas como meras receptoras pasivas de recursos e nas que se explotaba o seu rol de nais e esposas, partindo dunha perspectiva occidental da familia patriarcal. É dicir, eran susceptibles de recibir asistencia social pero non de formar parte na toma de decisións sobre o tipo de intervención que máis lles beneficiaba, ademais de quedar patente que o rol máis importante que poderían desempeñar as mulleres dentro da sociedade era o da maternidade, sendo a súa contribución máis efectiva ao desenvolvemento económico.

Foi a principios da década dos 70 cando as mulleres comezaron a ser protagonistas dos recursos. Isto foi motivado pola constatación, por parte das organizacións internacionais, de que o crecemento demográfico ía unido ao crecemento económico e, como resultado, puxéronse en marcha campañas de control da natalidade.

Os proxectos sustentados polo enfoque do benestar tiveron boa aceptación na cooperación para o desenvolvemento xa que, ao non pór en dúbida os papeis tradicionais atribuídos ás mulleres, foron pouco perturbadores en termos sociais e políticos. Desta maneira non propiciaron un cambio real na posición social das mulleres, senón todo o contrario, perpetuaron e lexitimaron a súa condición de desigualdade.





Mulleres e Desenvolvemento (MED)

Dende o comezo da década dos 70 o enfoque de benestar comezou a recibir fortes críticas por parte das académicas feministas que estaban preocupadas por incorporar ás mulleres no desenvolvemento. Entre algún dos problemas que lle atribuían ao enfoque de benestar pódense distinguir os seguintes:

- Defínese as mulleres como un colectivo vulnerable, considerándoas como meras receptoras pasivas dos recursos e descuidando o seu importante papel na economía.
- Non expón de forma clara e concisa quen son as persoas beneficiarias reais dos programas de desenvolvemento.
- Ao ignorar as relacións de poder e subordinación entre os xéneros, faise complexo explicar a situación das mulleres na sociedade e o seu precario acceso aos recursos e oportunidades de desenvolvemento.

Xorde neste contexto, nos anos 70 e comezos dos 80, a *Segunda Década do Desenvolvemento* onde ademais do crecemento económico mostrábase interese pola redistribución da riqueza. Neste sentido o centro de atención dirixiuse á satisfacción das **necesidades básicas** das familias e das comunidades, co cal, indirectamente as mulleres cobraron protagonismo xa que son elas as principais facilitadoras de recursos básicos, o que contribuíu a estimular a toma de conciencia, o interese e o compromiso dos organismos internacionais e nacionais que se ocupaban do desenvolvemento respecto ás cuestións das mulleres.

Polo tanto, este enfoque ten como unha das súas características principais a énfase na autonomía económica das mulleres como garantes da satisfacción das necesidades básicas implicando unha modificación na concepción do desenvolvemento.

O seu obxectivo prioritario é a integración das mulleres no desenvolvemento aproveitando as súas capacidades produtivas e o seu papel na economía familiar, pero sempre dende unha óptica micro, en actividades tradicionalmente femininas, pouco competitivas no mercado e sen facer



visible, recoñecido nin valorado o seu papel reprodutivo no coidado familiar e comunitario.

O cambio de paradigma veu incorporado pola economista Ester Boserup quen afirmou que a imposición occidental das relacións de xénero nos países do Sur supoñía un desempoderamento das mulleres. Entre outras consecuencias, conlevou a relegar ás mulleres a un papel económico secundario e á introdución de elementos propios da división dos ámbitos públicos e privados das sociedades modernas occidentais, onde as mulleres estaban adscritas ao seu rol maternal e doméstico mentres os homes ao produtivo e instrumental. Ademais, Boserup afirmou que a participación das mulleres no desenvolvemento dos proxectos era nula como consecuencia da visión estereotipada dos responsables da planificación. A súa achega foi positiva, xa que amosou o traballo fundamental que exercían as mulleres dentro da sociedade nas que estaban inmersas. Pero aínda así, non foi capaz de xustificar as causas da desigualdade sexual.

No mesmo momento as mulleres feministas que integraban as axencias de desenvolvemento puñan de manifesto que as persoas encargadas do deseño das políticas non tiñan unha perspectiva neutral, senón que estaba nesgada e influenciada polos estereotipos tradicionais, o que repercutía na análise e diagnóstico dos problemas.

No 1975, no marco da *Conferencia Mundial das Mulleres celebrada en México*, iníciase a *Década das Mulleres* da ONU, un feito que facilitou o intercambio entre organizacións de mulleres e institucións e significou o inicio da creación de grupos, departamentos ou áreas de traballo de mulleres nos diferentes niveis institucionais. Un dos primeiros resultados da *Década das Mulleres* foi a **estratexia de equidade** aínda que, no relativo aos proxectos de cooperación, a concepción das mulleres e o cuestionamento do sistema de relacións de xénero non foi implementada.



Baixo a visión das mulleres como in mellorables provedoras de recursos dirixidos ás súas familias e á comunidade, as institucións de desenvolvemento aportaron recursos económicos para que puideran satisfacer as necesidades de servizos á poboación. Desta maneira púxose énfase na importancia de incrementar os ingresos das mulleres pobres, recoñecendo o seu rol produtivo e buscando satisfacer as súas necesidades prácticas de xénero no relativo á obtención de emprego e acceso aos medios de produción. Ademais, estas políticas orientábanse a mobilizar ás mulleres para que formasen colectivos e cooperativas dedicadas á xeración de ingresos pero as medidas non viñan acompañadas da capacitación técnica e económica necesaria para o seu bo funcionamento.

Esta estratexia, por se mesma, satisfizo as necesidades prácticas das mulleres pero non atendeu aos seus **intereses estratéxicos**.

A suposta integración das mulleres no desenvolvemento por esta vía supuxo que se perpetuara a súa discriminación e marxinación estrutural, xa que o seu espazo e as súas actividades continuaban reducidas ao mundo considerado tradicionalmente feminino. Polo tanto, o obxectivo principal non era eliminar a subordinación e explotación das mulleres senón maximizar a súa contribución económica.

Isto estivo acompañado polo deterioro da economía mundial dos anos 80 e polos programas estruturais postos en marcha polo Fondo Monetario Internacional (FMI), así como polo ascenso das políticas neoliberais do libre mercado. O que provocou que as mulleres reduciran as repercusións que supoñían os recortes nos gastos sociais, tendo que incrementar o seu traballo no ámbito doméstico e a súa contribución ao sector da economía informal.

Foron diversas as críticas que se lle atribuíron ao enfoque Muller no Desenvolvemento. Entre elas, pódense subliñar as seguintes:

- A crítica principal que se lle atribúe é que non cuestionou a relación de xénero como a raíz da situación de desigualdade estrutural que sofren

as mulleres con respecto aos varóns, xa que non se recoñece coma suficiente poñer o centro de interese exclusivamente nas mulleres.

- En segundo lugar é necesario resaltar que os logros conseguidos mediante a posta en marcha deste enfoque foron en termos de políticas simbólicas e non en termos de obxectivos concretos.
- Por outro lado, non supuxo avances no acceso á participación das mulleres no desenvolvemento senón que contribuíu a aumentar a súa carga laboral tanto no ámbito doméstico coma no mercado produtivo.

Neste sentido tivéronse excesivas expectativas dirixidas ao mercado, facendo depender a solución dos problemas das mulleres da súa integración ao mesmo.

A pesar das críticas expostas é importante recoñecer os aportes positivos que contribuíron a que a situación das mulleres na sociedade mellorase: dereito ao divorcio, á custodia dos fillos e das fillas, ao acceso á propiedade, ao voto, etc., que lograron que a igualdade legal das mulleres hoxe sexa un feito que aceptan a meirande parte dos gobernos do mundo.





Xénero e Desenvolvemento (XED)

Na *III Conferencia Mundial da Muller* celebrada en Nairobi no 1985, a *Rede DAWN* (Alternativas de Desenvolvemento para as Mulleres na Nova Era) expuxo que “a igualdade das mulleres non é posible no actual contexto económico, político e cultural no que os recursos, enerxía e control están en mans duns cantos” ao tempo que subliñaba que máis que “integrar as mulleres no desenvolvemento, o que fai falla é construír un novo modelo de desenvolvemento que teña como obxectivo contribuír ao maior acceso das mulleres ao poder, con especial énfase na mellora da súa posición social”.

Un dos aspectos que facilitou o paso do MED ao XED, a mediados dos anos 80, foi o cambio do centro de interese que pasou das mulleres e as situacións específicas, ao xénero e ás relacións establecidas entre homes e mulleres, entendéndoos como entes construídos a partir das relacións de poder, existentes en toda institución social, dende as definicións de masculinidade e feminidade en cada cultura.

Por outra parte, cuestiona o carácter inmutable das desigualdades e do modelo de desenvolvemento dominante que xera pobreza e inxustizas, propoñendo unha alternativa de desenvolvemento humano, sostible e equitativo, que ofrezca a todas as persoas a posibilidade de crecer como tales en todas as esferas, tanto na económica coma na social, cultural e política, coa condición de que se teña como prioridade a existencia de relacións xustas entre mulleres e homes.

Ao contrario que nos modelos anteriores, neste enfoque as mulleres non son vistas coma colectivos vulnerables ou produtivos para o crecemento económico, senón como axentes activos de cambio que han de participar en todas as fases do proxecto de desenvolvemento e estar incluídas na toma de decisións que lles inflúan.

Polo tanto, o seu fin é transformar as relacións de desigualdade entre mulleres e homes, traballando dende unha concepción de sistema global



con ambos xéneros. Ademais, entende que as relacións entre xéneros só se poderán transformar se cambia o sistema como un todo, non unicamente algún dos seus elementos.

As diferentes culturas especializaron aos seus individuos en función do seu sexo asignándolles espazos, tarefas, responsabilidades e cotas de poder diferenciadas. Ter en conta as relacións de poder é fundamental para traballar co fin da deconstrución do sistema. Neste enfoque considerase que a mellora no nivel de ingresos non asegura un incremento na autonomía das mulleres nin un cambio nas relacións de xénero, que poden continuar marcadas por situacións de violencia, dominación e poder.

Ao mesmo tempo, propón unha estratexia, **o empoderamento**, que contribúe a propiciar que as mulleres accedan ao uso e control dos recursos materiais e simbólicos, mellorando a súa influencia e participación activa na transformación social.

Esta estratexia xurdiu nos anos 80 da man dos colectivos de mulleres organizados en América Latina, África e Asia, tendo como principal propósito que as mulleres obteñan poder nos ámbitos que rodean as súas vidas, dándolle vital importancia ao fortalecemento das súas organizacións que teñen como fin actuar de mecanismos para a participación dos sectores femininos nos espazos de toma de decisións. O obxectivo da estratexia do empoderamento non significa obter o poder co fin de dominar aos outros senón que busca compartilo, incluíndo ás mulleres para que acaden un desenvolvemento óptimo de todas as súas capacidades e fortalezas que inflúa cara ao cambio social. Así, busca satisfacer tanto as necesidades estratéxicas como as prácticas.

Para que a estratexia poida funcionar de maneira eficaz é imprescindible que se xeren transformacións en todas as institucións económicas, políticas e sociais que aínda sosteñen, reproducen e perpetúan a opresión das mulleres por parte dos homes. Para logralo son necesarios



os procedementos de planificación consultiva e participativa, ademais da mobilización e presión das mulleres organizadas.

Por outra parte é importante subliñar que os mecanismos de participación democrática dentro dos procesos de desenvolvemento son imprescindibles neste enfoque, por este motivo os gobernos e os axentes de cooperación teñen a capacidade de actuar como catalizadores do proceso de empoderamento mediante a creación de condicións facilitadoras de cambio.

En resumo, pódese dicir que o *enfoque de Xénero e Desenvolvemento* considera como elementos clave a transformación da división sexual do traballo, o acceso e control dos recursos e beneficios e a participación activa no poder político e no proceso de toma de decisións. Ademais, propón describir como se artellan estes elementos xeradores de desigualdade en cada cultura e incidir naquelas cuestións necesarias para a súa transformación. Tamén afirma a necesidade de planificar e programar accións para incidir no sistema co fin de lograr un cambio positivo, mellorando a posición das mulleres e a eliminación das relacións de poder entre os xéneros.

Incorporando nos proxectos este enfoque preténdese que as mulleres e os homes participen activamente na mellora das súas condicións de vida, contribuíndo á superación das discriminacións, das cales as mulleres continúan sendo obxecto, e a promoción do seu empoderamento. É importante que o enfoque de xénero sexa comprendido como unha oportunidade para mellorar a situación non só das mulleres senón tamén das sociedades no seu conxunto, para o cal é imprescindible a participación activa dos homes.

A partir dos anos 90, dende o mundo do desenvolvemento, e principalmente dende as correntes feministas e promotoras do enfoque de Xénero no Desenvolvemento, é cando se propón traballar na planificación de proxectos e programas coa integración da perspectiva de



xénero en todas as fases do proceso, sendo continuo, permanente e sistemático. Foi na *IV Conferencia Mundial das Mulleres* de 1995 onde se configurou un marco legal internacional no ámbito da cooperación ao desenvolvemento que salientou a necesidade de incorporar o enfoque de xénero de xeito transversal en todas as políticas e accións que se levaran a cabo.

Dende ese momento, as investigadoras e profesionais que formaban parte do mundo do desenvolvemento viron necesaria a posta en marcha de procedementos, metodoloxías e ferramentas que constituísen o que se denominou a **Planificación de Xénero**.

O obxectivo da Planificación de Xénero segundo Moser é “emancipar ás mulleres da súa subordinación e levalas a acadar a igualdade, a equidade e o empoderamento tendo en conta que a diferenciación de roles e necesidades entre homes e mulleres é a que proporciona a base conceptual que subxace á planificación de xénero e a que determina que a emancipación das mulleres sexa a súa meta a longo prazo”. Este instrumento defende a importancia que ten desagregar as unidades de análise como a familia, a comunidade, etc. e ter en conta as relacións, a distribución e o control dos recursos, ademais das diferentes necesidades segundo o xénero, co fin de non cometer erros no desenvolvemento dos proxectos.

Todo isto motivado porque o centro de interese da Planificación de Xénero son as relacións de desigualdade entre mulleres e varóns, atendendo ás necesidades de xénero das mulleres que están relacionadas en cada contexto cultural con outras relacións referidas á clase, idade, etnia, ideoloxía, relixión, etc.

Segundo Moser, planificar con perspectiva de xénero significa comprender o proceso de planificación como un mecanismo de natureza política xa que o fin da **equidade** entre as mulleres e os homes precisa unha redistribución dos recursos e do poder. Neste sentido, débese abordar o



conflito que existe nas relacións de xénero e crear os piares para que a negociación de intereses xorda nun contexto de igualdade.





A woman is sitting on the ground, spinning wool. She is wearing a black bowler hat, a light blue vest over a white long-sleeved shirt, and a light blue skirt. She is holding a dark string in her hands. The background is a dry, grassy field. There are colorful woven textiles on the ground around her. The text 'Decálogo' is written in large white letters, with a female symbol at the end. Below it, the text 'para a transversalización do xénero nos proxectos de cooperación ao desenvolvemento' is written in smaller white letters.

Decálogo

para a transversalización
do xénero nos proxectos
de cooperación ao desenvolvemento





Como se describe no anterior apartado, a IV Conferencia Mundial das Mulleres (1995) foi fundamental para pasar do enfoque MED ao GED. Desde entón configúrase o marco legal internacional que incide na necesidade de incorporar o enfoque de xénero de forma transversal en todas as políticas, programas e proxectos. Consecuentemente, evidénciase a necesidade de deseñar e pór en marcha procedementos, metodoloxías e ferramentas que permitan levar a cabo a Planificación de Xénero.

Logo de analizar distinta documentación e bibliografía, dende a Comisión de Xénero da Coordinadora Galega de ONGD entendemos que estes son os dez pasos imprescindibles para a transversalización do xénero en todas as facetas dun proxectos de cooperación ao desenvolvemento.

1. UNHA PLANIFICACIÓN DE XÉNERO EFECTIVA

Contar coas ferramentas analíticas para facer un uso efectivo das “lentes violetas” convértese nunha necesidade política se se quere traballar seriamente pola equidade de xénero. Sen profundar en todos os modelos metodolóxicos que desde o mundo da investigación e cooperación se foron deseñando, sinálanse unhas ferramentas, conceptuais e metodolóxicas, que cómpre ter en conta e incorporar na análise e na planificación, que nos permiten elaborar preguntas claves en cada fase da mesma -no diagnóstico, no deseño/formulación, na execución e nos criterios de seguimento e avaliación- e que se converten en indicadores útiles para medir os procesos de cambio.

Estas son:

- división sexual do traballo
- acceso e control de recursos e beneficios en base ao xénero
- necesidades prácticas e estratéxicas
- niveis de participación
- potenciais de transformación
- análise institucional



2. UNHA PLANIFICACIÓN DE XÉNERO PARTICIPATIVA

A participación é fundamental, xera poder e habilidades nas persoas participantes e mellora a eficiencia e a eficacia dos proxectos. Ademais, a participación das mulleres é un fin en si mesmo. Polo tanto, hai que crear os espazos idóneos para que as mulleres e os homes de todas as idades poidan expresarse, buscar solucións adecuadas e facerse cargo da súa propia realidade. Proceder desta maneira é o que fai posible o empoderamento das persoas e a sustentabilidade do proxecto.

Considerando que unha das estratexias de intervención debe ser a transformación da situación de desigualdade das mulleres respecto aos homes, o esforzo particular que debe realizarse é o de:

- Facilitar a incorporación das mulleres para que poidan facer oír a súa voz e manifestar os seus intereses. Isto, nalgúns casos, requirirá espazos exclusivos para que elas poidan expresarse.
- Promover que os intereses das mulleres queden recollidos nos plans de desenvolvemento a distintos niveis e que estes tamén poidan chegar a ocupar os postos de dirección das organizacións das súas respectivas comunidades, se así o desexan.
- Analizar a división sexual do traballo: que fan as mulleres e canto tempo invisten; que fan os homes e canto tempo dedican a cada actividade.
- Ter en conta a tripla xornada das mulleres (laboral remunerada, doméstica e de coidado e atención á familia) e as implicacións que isto ten na súa dispoñibilidade de tempo e as súas oportunidades.
- Buscar información que permita saber en que condicións viven as mulleres e cales son as condicións dos homes: que bens posúen unhas e outros; a que recursos teñen acceso; cal é o seu nivel de formación; de que grao de liberdade dispoñen.
- Tratar, a continuación, de describir a posición que homes e mulleres ocupan na sociedade ou comunidade e que valores están adscritos a estas posicións. Que niveis de participación existen?, quen ten a palabra e toma as decisións? Se as mulleres participan nas organizacións



locais, cal é o custo de oportunidade que isto ten, que implicacións sobre o seu tempo, a súa saúde, e as súas oportunidades?

3. IDENTIFICACIÓN DE XÉNERO PARTICIPATIVA

Á hora de formular un proxecto de desenvolvemento é imprescindible analizar o contexto específico de xénero para identificar todos aqueles factores que xunto coas normas, leis, marcos institucionais, prácticas sociais e factores culturais que causan, implícita ou explicitamente, discriminación e/ou desigualdade de xénero; e as implicacións que isto ten sobre as súas vidas, sobre a súa condición e a súa posición.

A información obtida cuantitativa e cualitativa desagregada por sexo, ten que mostrar, entre outros:

- descrición da distribución de actividades entre as mulleres e os homes da comunidade;
- análise das actividades segundo os ámbitos de interacción: reprodutivo, produtivo, comunitario e político;
- análise do acceso e o control dos recursos e os beneficios;
- análise das necesidades prácticas e os intereses estratéxicos;
- análise da participación e do poder

Preguntas claves

Que aspectos debemos tomar en consideración para que o diagnóstico re-flicta as relacións de xénero ou, noutros termos, dea conta da desigualdade?

Propomos incluír, polo menos, as seguintes cuestións:

Información cuantitativa:

- número de mulleres e de homes (a ser posible, por grupos de idade);
- niveis de ingresos por sexo;
- bens e recursos en mans de homes e de mulleres (terras, propiedades inmobiliarias, maquinaria, contas bancarias, aforros etc);
- número de fillos e fillas por familia;



- número de mulleres xefas de fogar;
- cantidade e tipo de servizos que se ofrecen na comunidade (ou rexión, dependendo do ámbito de intervención do proxecto) por exemplo: centros de saúde, hospitais, escolas, colexios, mercado, acceso a auga potable (se é por cano ou por pozos de auga), oficinas ministeriais (de saúde, agricultura, educación), infraestrutura (estradas, pontes, electricidade, teléfonos, transporte público etc).

Información cualitativa:

- usos do tempo para as mulleres e para os homes (profúndase aínda máis se estes se fan por grupos de idade);
- manifestacións específicas dos patriarcados.

Isto é, cales son as características que adopta a cultura patriarcal nos homes e nas mulleres: graos de liberdade das mulleres para moverse, saír de casa, buscar traballo, xerar ingresos; teñen acceso aos recursos, que tipo de recursos, cantos, cando e para que?; poden as mulleres dispor dos ingresos que xeran ou todos os cartos son administrados polo marido ou compañeiro?; que valores e estereotipos pesan na comunidade sobre as mulleres e sobre os homes?; que din as normas culturais que deben facer elas e eles, tanto a nivel público como privado?; cal é o mandato para os homes e cal para as mulleres en termos de sexualidade, matrimonio, relacións fóra da parella e relacións de amizade con persoas do sexo oposto?; que ocorre cando un home “viola” ou traspasa a norma cultural vixente e que pasa cando o fai unha muller? Noutros termos, trátase de indagar, xunto coas manifestacións dos patriarcados rexionais, a forma concreta que adquiren as “coaccións de xénero”.

Servizos: quen os utiliza, cando, que facilidades/dificultades supón a súa utilización para homes e para mulleres? Quen coida dos fillos e as fillas?; quen as leva ao hospital ou ao centro de saúde?; quen toma as decisións na comunidade sobre a inversión dos recursos, sobre as prioridades, sobre as necesidades?



Ao tratarse de información cualitativa, non é fácil que esta se encontre documentada como sucede, en xeral, coa información cuantitativa. Por isto, esta información debe ser “construída” ou elaborada a través de procesos de investigación-acción que inclúen entrevistas (a informantes de ambos os dous sexos previamente identificados/as); obradoiros de diagnose participativa; cuestionarios e revisión documental (por se existisen informes previos de carácter cualitativo).

Dispor desta información é fundamental para a formulación do resto das fases do proxecto: servirá para deseñar o proxecto e o sistema de indicadores; definir a estratexia de intervención do proxecto que inclúe a execución, o seguimento e as avaliacións; e definir indicadores de base ou de partida que sirvan para contrastar os resultados do proxecto e avaliar o impacto de xénero.

É importante ter en conta que o diagnóstico é o momento idóneo para comezar a involucrar mulleres e homes na planificación, na identificación das posibles solucións aos seus problemas e necesidades e para xerar procesos de concienciación sobre as diversas formas en que se manifesta a desigualdade entre mulleres e homes.

4. FORMULACIÓN CON PERSPECTIVA DE XÉNERO PARTICIPATIVA

En procesos de formulación participativa, con enfoque de xénero, homes e mulleres de todas as idades dunha comunidade, aldea, grupo ou organización, deben participar, tanto como se poida, en todas as fases de formulación e execución do proxecto. Isto contribuirá:

- na promoción de procesos de desenvolvemento local;
- a fortalecer as capacidades comunitarias ou das organizacións; provocar procesos de fortalecemento da autoestima e o empoderamento, en especial para as mulleres;
- a aumentar as posibilidades de que as solucións que o proxecto propón sexan sostibles ou consigan manterse no tempo porque foron identificadas polas persoas interesadas e participaron na súa execución.

5. FORMULACIÓN DE OBXECTIVOS

Formular un obxectivo con perspectiva de xénero consiste en que, independentemente do sector de intervención, tamén queden reflectidas as mulleres, as relacións de xénero e a igualdade de oportunidades; e en que poidamos describir o “lugar” ao que finamente chegaremos despois de executado o proxecto.

Deben responder ás necesidades e intereses estratéxicos de xénero identificados na diagnose. A igualdade de oportunidades para as mulleres debe ser un dos obxectivos estratéxicos a conseguir en todo plan, programa, proxecto ou política.

Preguntas claves:

- Clarifican os obxectivos que a intervención beneficiará igualmente a mulleres e homes?
- Sinala a intervención de que formas específicas se prevé conseguir a mellora da igualdade entre mulleres e homes?
- Responden á realidade ou ás necesidades prácticas de xénero detectadas na diagnose?
- Responden aos intereses estratéxicos de xénero identificados na diagnose?
- Son concretos e reflicten o que, á fin do proceso de intervención, se quere conseguir?
- Son factibles de acadar, tendo en conta o tempo e os recursos (humanos, técnicos e financeiros) dos que se dispón?

6. FORMULACIÓN DE RESULTADOS

Para incorporar a perspectiva de xénero como eixe transversal, débense reflectir tamén os resultados do proxecto en termos de xénero, de igualdade de oportunidades, de participación das mulleres; de beneficios do proxecto para elas e para eles; de transformación de roles, por exemplo, en relación coa división sexual do traballo; de cambios nas percep-



cións sobre as mulleres; de melloras na condición e na posición destas; de participación dos homes na vida doméstica.

Características dos resultados:

- Deben ser concretos, medibles, cuantificables;
- Deben poder ser descritos, tamén, en termos cualitativos;
- O empoderamento das mulleres, a democratización da vida (doméstica e social) e a igualdade, deben aparecer entre os resultados a acadar.

7. FORMULACIÓN DE ACTIVIDADES

- Deben formularse actividades para acadar cada un dos resultados;
- Deben ser factibles de levarse a cabo;
- Deben ter congruencia cos obxectivos e os resultados;
- Deben ser cuantificables, medibles; deben ter impacto (lograr os obxectivos desexados);
- De ser necesario, deberán planificarse actividades específicas para fortalecer a autoestima das mulleres e o seu empoderamento;
- De ser necesario, deberán planificarse actividades para sensibilizar aos homes e democratizar a vida doméstica e o reparto das tarefas asociadas a esta;
- Deben incluírse actividades para resolver necesidades prácticas de xénero e intereses estratéxicos;
- Débense incluír actividades dirixidas a distintos sectores que interveñen en procesos sociais (mulleres e homes de todas as idades, funcionariado, educadores/as, persoal sanitario etc);
- Deben tomar en conta que o tempo das mulleres ten un custo de oportunidade polo que se planificarán tomando en conta as responsabilidades das mulleres e en horarios apropiados para elas;
- Todas as actividades deberán contar co seu respectivo orzamento.



8. FORMULACIÓN DE INDICADORES

Indicadores ben construídos son os que conseguen combinar os seguintes tres criterios:

1. Deben ser medibles, é dicir, ter capacidade de medir ou sistematizar, en termos cuantitativos e cualitativos, o que se pretende coñecer;
2. Deben ser analíticos, ou con capacidade de captar aspectos cualitativos e cuantitativos das realidades que pretende medir ou sistematizar e explicalas;
3. Deben ser relevantes, é dicir, ter capacidade de expresar o que se quere medir e que atendan ás situacións que realmente importan, os puntos substantivos ou os eixes medulares. (*UICN: 1999*)

Elaborar indicadores desde a perspectiva de xénero supón deseñalos para, entre outras cousas, medir os cambios nas relacións desiguais de poder. Ou, noutros termos, coñecer que niveis de igualdade acadaron as mulleres con respecto aos homes en todos os planos da vida social: na política, na economía, na cultura, na vida doméstica. Obviamente, isto supón un esforzo comparativo e, por tanto, a necesidade de recoller información, ao comezo do proceso (diagnose) para poder valorar os cambios nas relacións de xénero.

As previsións que se fan sobre os efectos que o proxecto terá nas relacións de xénero poden adoptar a forma de INDICADORES DE XÉNERO, pois estes serven para medir os cambios nas relacións de xénero nunha sociedade ao longo do tempo (CIDA, 1997).

Para poder avaliar até que punto se está progresando no logro da equidade de xénero no desenvolvemento, os indicadores deben reunir os seguintes requisitos:

- Deben presentar SEMPRE os datos desagregados por sexo e, a ser posible, tamén por idade, niveis socioeconómicos, educativos, colectividades, étnicas, etc., xa que só tendo en conta estas variables se poderán analizar os efectos dunha acción sobre as condicións de



vida e as relacións dos distintos sectores da poboación destinataria (mulleres novas, mulleres xefas de fogar, microempresarias, homes desempregados, homes propietarios de terra...).

- Deben facer explícitas as manifestacións concretas da desigualdade de xénero no acceso aos recursos valiosos, na asignación de roles e responsabilidades, na toma de decisións relevantes etc. Para isto, os indicadores cuantitativos deben complementarse con indicadores cualitativos, capaces de brindar información sobre as percepcións e sentimentos de mulleres e homes, os imaxinarios femininos e masculinos da comunidade, as tradicións e normas que controlan o cumprimento dos roles de xénero, así como as que sancionan as transgresións dos mesmos etc.
- Han de formularse de xeito participativo con todos os grupos involucrados, prestándose particular atención a garantir os mecanismos e procedementos que aseguren que as mulleres poidan expresarse libremente.

9) AVALIACIÓNS PARTICIPATIVAS E MODELOS DE SEGUIMIENTO

As avaliacións periódicas (seguimento) son necesarias para, no curso da execución do proxecto, ir medindo os avances das actividades e o seu impacto ou, noutros termos, o grado en que estamos conseguindo os resultados definidos con anterioridade. Unha vez finalizadas as actividades previstas no proxecto, cómpre realizar unha avaliación final, cuantitativa e cualitativa, dos logros acadados.

Tanto o seguimento como a avaliación final, parten da análise realizada no diagnóstico e utiliza os indicadores, cuantitativos e cualitativos, deseñados previamente no proceso de planificación ou formulación do proxecto.

As avaliacións son un dos mellores medios para a aprendizaxe dos grupos, os equipos técnicos, as persoas e as organizacións, por iso se insiste na importancia de que sexan participativas. Ao tratarse da activida-



de final dun proxecto, serve para a sistematización dos resultados e das metodoloxías empregadas e contribúe a enriquecer o coñecemento sobre o tema ou temas tratados polo proxecto e a acumular experiencias.

En calquera das modalidades de avaliación descritas, as persoas, homes e mulleres de todas as idades, deben participar desde os seus coñecementos e experiencias e os resultados finais das avaliacións deben ser “devolvidos” a quen proporcionaron a información. Por isto, a programación de actividades previstas debe incluír o tempo, o espazo e os recursos para que tales actividades se realicen.

As avaliacións deben ser participativas, é dicir, deben incluír todas as persoas (homes e mulleres de todas as idades e niveis sociais e políticos) que participaron na execución; deben definir o grao de profundidade ou nivel da súa participación e deben contribuír co fortalecemento comunal e o empoderamento social e persoal.

As mulleres deben estar presentes en todas as fases do proceso de avaliación e en todos os modelos de avaliación que se practiquen. Os resultados do seguimento e a avaliación, sen elas, serán parciais e dificilmente se poderá medir o avance cara á igualdade de oportunidades.

Utilidade dos modelos de seguimento e avaliación participativos con perspectiva de xénero:

- Promove a aprendizaxe de quen participou no proceso de execución do proxecto: receptores e receptoras dos recursos do proxecto; persoal técnico do proxecto; autoridades locais e nacionais vinculadas coa execución do mesmo e institución financeira;
- Pode servir como ferramenta de autoavaliación. Permite ás persoas participantes reflexionar sobre as actividades realizadas no pasado, a situación presente e proxectar cara ao futuro. Ao facelo, recollen experiencias positivas e dificultades no proceso que promoven a aprendizaxe;
- É unha ferramenta para o empoderamento das organizacións, as comunidades e as persoas que participan, en particular, para as mulleres



que encontran un espazo lexitimado para a súa participación e para que os seus intereses sexan incorporados nos procesos comunitarios e nos proxectos;

- Este enfoque permite a sustentabilidade das accións e obxectivos do proxecto ao outorgar ás persoas participantes do proxecto o control sobre as decisións, as actividades e a avaliación dos resultados das mesmas.

Para evitar que as técnicas que usamos para colleitar información sexan “cegas ao xénero”, cómpre asegurarse de que:

- Incluímos homes e mulleres no grupo a entrevistar ou no obradoiro onde se discutan os resultados do traballo de campo coa poboación involucrada.
- Temos en conta a diferente dispoñibilidade do tempo que teñen as mulleres e os homes á hora de fixar os horarios de reunión.
- Encontramos unha localización física para a entrevista na que a muller se sinta cómoda e non sexa interrompida.
- Identificamos e resolvemos os obstáculos que teñen as mulleres para participar: coidado das criaturas, tarefas domésticas, distancias físicas, violencia masculina, presións da comunidade...
- Tomamos en conta á parte feminina do grupo cando preguntamos sobre a poboación beneficiaria, os seus intereses, as súas achegas ao proxecto, etc.
- Identificamos necesidades, prioridades e percepcións tanto das mulleres como dos homes, sobre todos os temas.
- Realizamos actividades conxuntas, con mulleres e homes, pero tamén separadas cando sexa conveniente.
- Propomos a mulleres e homes como avaliadoras/es, facilitadoras/es ou observadoras/es.

Que temos que avaliar? Unha avaliación do impacto de xénero

O impacto é un dos cinco criterios establecidos polo Comité de Axuda ao Desenvolvemento (CAD) da Organización para a Cooperación e o Desenvolvemento Económicos (OCDE) para realizar avaliacións, xunto co de eficacia, eficiencia, pertinencia e sustentabilidade.

O impacto de xénero ten que ser un criterio de avaliación e é o que mide as consecuencias positivas e negativas que tivo unha intervención de desenvolvemento nas relacións de xénero, é dicir, as que se establecen entre mulleres e homes.

Hai que avaliar este impacto independentemente de que estes resultados fosen ou non previstos. Analizar o impacto de xénero implica estudar os efectos conseguidos pola acción de desenvolvemento máis alá dos obxectivos propostos, é dicir, os cambios importantes e a longo prazo introducidos na vida dos homes e das mulleres que conforman o grupo meta, nos seus diferentes ámbitos de actuación (sociais, familiares, culturais, económicos, de participación política etc) e nas súas relacións (xerárquicas) de xénero.

Subliñar que a avaliación do impacto de xénero non se limita a revisar se se acadaron, e en que medida, os efectos previstos (é dicir, os obxectivos formulados no proxecto) e os non previstos; tamén revisa que efectos





imprevistos e/ou non desexados se deron e como estes afectaron a vida de homes e mulleres.

Para ter un rexistro completo do impacto producido por unha intervención, a avaliación debe ampliar a súa mirada cara aos cambios ocorridos na poboación beneficiaria indirecta e cara ao impacto global do proxecto, que debe apreciarse pasado un tempo trala súa finalización (entre 3 e 5 anos despois).

Delimitando o terreo dos cambios

Ao facermos unha avaliación do impacto de xénero, débese prestar atención aos cambios acontecidos:

- tanto nas CONDICIÓNS materiais de vida das mulleres e os homes destinatarios da acción
- como nas POSICIÓNS de subordinación das mulleres respecto aos homes, e nas posicións de dominio destes sobre aquelas.

Ningunha acción de desenvolvemento ten efectos neutros en relación ao xénero. Menos aínda cando as persoas destinatarias non se encontran en igualdade de condicións e non teñen as mesmas oportunidades!

10. UNHA AVALIACIÓN CON ENFOQUE DE XÉNERO

Pórnos as “lentes violetas” ao avaliar o impacto de xénero é necesario pero non suficiente. Temos que pórnos as lentes para realizar todo o proceso avaliativo e incorporar así a perspectiva de xénero ao avaliar a eficacia, eficiencia, pertinencia e sustentabilidade, entre outras, da acción de desenvolvemento.

Aspectos relacionados coa igualdade de xénero nos criterios de avaliación:

- **RELEVANCIA:** O grao en que as razóns e os obxectivos do proxecto son pertinentes e significativos tendo en conta as necesidades identi-



ficadas, especialmente as que teñen que ver cos grupos beneficiarios e as prioridades políticas. En termos de igualdade, isto fai referencia á relevancia dos diferentes problemas e intereses das mulleres e os homes, e ás políticas e prioridades de igualdade.

- **EFFECTIVIDADE:** Mide se a intervención ten éxito na consecución dos seus obxectivos específicos. En termos de igualdade, fai referencia á medida en que a intervención proporcionou beneficios que satisfagan as necesidades, intereses e prioridades de mulleres e homes.
- **EFICACIA:** Mide como se utilizaron os recursos económicos e humanos para acadar os resultados. Por exemplo, o grao en que a intervención aproveitou ao máximo as posibilidades de mulleres e homes, ou a medida en que as contribucións de mulleres e homes foron correspondidas pola súa parte nos beneficios.
- **SUSTENTABILIDADE:** Mide como os resultados e os beneficios dunha intervención permanecerán despois de que a intervención finalice. En termos de igualdade, fai referencia ao feito de que os resultados e os beneficios para mulleres e para homes son sostidos de forma igualitaria. Entre outras cousas, valora:
 - A posta en práctica de mecanismos de participación de calidade de mulleres e homes e grupos étnicos que xeren a apropiación por parte da comunidade.
 - A posta en marcha de mecanismos de seguimento e valoración do impacto de xénero da intervención.
- **PERTINENCIA:** Valorarase a adecuación da intervención ás necesidades e prioridades da poboación beneficiaria e á realidade do país, considerando, entre outras cousas:
 - A adecuación do proxecto ás necesidades prácticas e intereses estratéxicos de mulleres e homes, e ao contexto sociocultural, económico-financeiro, medioambiental, xurídico-legal, institucional e político en que se intervén.



- Articulación da proposta coa axenda proequidade.
- **VIABILIDADE.** Valorarase a posibilidade de levar a cabo a intervención, desde o punto de vista sociocultural, técnico, ambiental e financeiro, e en función das condicións do contexto, considerando, entre outras:
 - A capacidade, experiencia e solvencia das organizacións que interveñen na execución (entidade solicitante e socios locais) e a presenza equilibrada de homes e mulleres na composición do equipo de traballo.
 - A incorporación de homes e mulleres en todas as fases da intervención.
 - Análise do acceso e control aos recursos e beneficios das mulleres e nenas.

Os Termos de Referencia (TdR) guiarannos durante o proceso

É unha obriga ética e un compromiso político co desenvolvemento humano medir de forma sistemática o avance no obxectivo da equidade de xénero e na estratexia de acadar o empoderamento das mulleres.

A experiencia indica que as desigualdades entre as mulleres e os homes deben estar claramente formuladas na avaliación, desde a definición dos termos de referencia ate os esquemas de recolección e análise dos datos, para reverter estas tendencias.

Se xa detectamos as diferencias e desigualdades existentes entre mulleres e homes no momento da planificación e propuxemos unha serie de obxectivos, resultados e actividades para contrarrestalas, será tarefa da avaliación analizar se os resultados da acción contribuíron a diminuír, manter ou aumentar as desigualdades detectadas naquel momento, ou sexa, medir o impacto de xénero.

E se non se fixo unha análise de xénero na planificación? Nestes casos a tarefa de avaliar o impacto de xénero será máis difícil pero non imposible. Para iso sería necesario que a avaliación se realizase de modo participativo desde a definición de obxectivos até a recolección e interpretación de resultados, para recuperar aqueles elementos que permitan avaliar o cambio.

O proxecto que imos avaliar, planificouse con perspectiva de xénero?

A planificación de xénero é unha planificación que inclúe o enfoque do xénero como eixe prioritario e transversal, en todas as fases do proceso, para a consecución da igualdade entre homes e mulleres e dun desenvolvemento humano eficaz e sostible; sen esquecer a necesidade de ter en conta sempre que as desigualdades de xénero se cruzan con outras desigualdades referidas á clase, a etnia e a idade, categorías que son á vez identitarias e da diferenza e desigualdade. Polo tanto, a primeira cuestión a analizar, en fase de avaliación, é se a perspectiva de xénero foi incorporada en todas as fases do ciclo do proxecto.





A falta de análise de xénero: algunhas consideracións equivocadas

Analizar a realidade “desde o xénero” implica considerar todas as mulleres como iguais?

NON! Aínda que as mulleres comparten experiencias, forzas e obstáculos que lles outorgan necesidades e intereses comúns, as formas de subordinación e de vulnerabilidade son tan complexas e están tan individualizadas como as persoas que as sofren. Hai outros factores, amais do xénero, que inflúen nesta vivencia: a idade, clase social, raza, etnia, opción sexual, relixión, entorno social...

“Traballar con mulleres” significa que, automaticamente, se teñen en conta os aspectos relacionados coa desigualdade de xénero?

NON! A pesar de que as relacións de xénero están sempre presentes, tomarlas en consideración require un interese especial en descubrilas e o uso de instrumentos de análise que permitan pór de manifesto os procesos que producen e reproducen as relacións de poder entre homes e mulleres. Pódense impulsar proxectos exclusivos para mulleres que teñan un efecto negativo nas relacións de xénero e reforcen a súa posición de subordinación.

A mera presenza de mulleres como beneficiarias das accións ou a abundancia de proxectos dirixidos exclusivamente a mulleres, son suficientes para lograr o cambio cara a unha maior equidade de xénero?

NON! Dado que o obxectivo é erradicar as xerarquías entre os homes e as mulleres, isto non se logrará plenamente só co compromiso dunha das partes da relación. Os homes son tan responsables como as mulleres de acadar a equidade de xénero; o seu compromiso co cambio é, por tanto, determinante.





Glosario

Acción positiva. Estratexias destinadas a establecer igualdade de oportunidades por medio de medidas que permitan corrixir ou compensar, a partir da valoración das diferenzas, a situación de desvantaxe social ou económica na que se atopa un grupo determinado en termos comparativos como resultado de prácticas ou sistemas sociais.

Análise de xénero. Estudo nun contexto determinado das diferenzas entre homes e mulleres de condicións, necesidades, índices de participación, acceso aos recursos e desenvolvemento, control de activos, poder de toma de decisións, etc. debidas aos roles que tradicionalmente se lles ten asignado.

Androcentrismo. Visión do mundo e das cousas, desde o punto de vista teórico e de coñecemento, na que os homes son o centro e a medida de todas elas, ocultando e facendo invisible todo o demais, entre outras cousas, as achegas e contribucións das mulleres da sociedade. Confunde á humanidade co hombre-varón.

Condición das mulleres. Estado material no que se atopan as mulleres: a súa pobreza, a súa falta de educación e capacitación, a súa excesiva carga de traballo, a súa falta de acceso ás tecnoloxías, etc. En xeral, os proxectos dirixidos a atender as necesidades prácticas de xénero melloran a condición das mulleres.

Discriminación positiva. Medidas dirixidas a un grupo determinado coas que se pretende suprimir e prever unha discriminación ou compensar as desvantaxes resultantes de actitudes, comportamentos e estruturas existentes.

Empoderamento. Toma de conciencia dos dereitos e do poder que individual e colectivamente ostenta uno/a mesmo/a, aumento de capacidades, recoñecemento da propia valía, a recuperación da propia dignidade



como persoas, mellora da imaxe de si mesmas, as crenzas sobre os seus dereitos e capacidades e desafiar os sentimentos.

Enfoque de xénero. Tomar en consideración e prestar atención ás diferenzas entre mulleres e homes en calquera actividade ou ámbito dado á política. Contribúe a visibilizar as relacións de poder e subordinación das mulleres, coñecer as causas que a producen e atopar mecanismos para superar as brechas existentes, así como recoñecer que existe opresión e inxustiza na organización xenérica da sociedade.

Equidade. Pretende o acceso das persoas á igualdade de oportunidades e o desenvolvemento de capacidades.

Feminismo. Corrente de pensamento en permanente evolución pola defensa da igualdade de dereitos e de oportunidade entre ambos sexos. Constitúe unha forma diferente de entender o mundo, as relacións de poder, as estruturas sociais e as relacións entre os sexos.

Feminización da pobreza. Tendencia ao aumento da incidencia e prevalencia da pobreza entre as mulleres. Actualmente, a maioría das mulleres do planeta son pobres, e a maioría das persoas pobres do mundo son mulleres.

Identidade de xénero. Conxunto de caracteres privados e públicas que fan percibirmos, identificarmos e sentirmos, tanto interna como externamente, como persoa masculina ou feminina en relación ao que culturalmente enténdese por masculinidade e feminidade. Forma parte da identidade das persoas, da súa concepción do mundo e da súa propia subxectividade. Adquírese a través da socialización e a través da cultura específica.

Igualdade de xénero. Situación na que todos os seres humanos son libres de desenvolver as súas capacidades persoais e de tomar decisións, sen as limitacións impostas polos roles tradicionais e na que se teñen en



conta, valoran e potencian por igual as distintas condutas, aspiracións e necesidades das mulleres.

Necesidades prácticas de xénero. Relativas as condicións materiais dunha poboación. Son as resultantes das carencias materiais e insatisfacción de necesidades básicas relacionadas coa supervivencia. Tipicamente asociadas con accións a corto prazo e máis fáciles de identificar (provisión de auga, saúde, xeración de ingresos para o mantemento do fogar...).

Necesidades estratéxicas de xénero. Formúlanse en base á análise da subordinación das mulleres na sociedade. Cando se abordan, deben levar a transformación da división sexual do traballo. Relativas á posición social que ocupan home e mulleres dentro da estrutura de poder dun grupo social. Indican cambios de mediano ou longo prazo. Buscan establecer igualdade de xénero entre mulleres e homes. Inclúen: a corresponsabilidade do traballo doméstico e de coidado, eliminación de formas institucionalizadas de discriminación, abolición da división sexual do traballo, participación cidadán, control de recursos...

Roles de xénero. Comportamentos actitudes e valores sociais establecidos para cada un dos xéneros.

Sexismo. Conxunto de todos os métodos empregados no seo do patriarcado para poder manter en posición de inferioridade, subordinación e explotación ao sexo dominado: o feminino. Abarca todos os ámbitos da vida e as relacións humanas, de modo que é imposible facer una relación tan sequera aproximada de todas as súas formas de expresión e puntos de incidencia.

Sexo. Na especie humana, diferenzas biolóxicas (anatómicas e fisiolóxicas) entre varóns e mulleres. Son universais e, polo tanto, coinciden en todo tempo e cultura.



Sistema sexo-xénero. Conxunto de prácticas, símbolos, valores sociais, representacións e normas que as sociedades elaboran a partir das diferenzas sexuais que historicamente xeraron unha situación de discriminación e marxinación das mulleres.

Transversalización de xénero. Proceso no que se avalían as implicacións que teñen para homes e mulleres calquera acción, política, programa, etc. que se planifique.

Xénero. Fai referencia aos roles, responsabilidades e oportunidades asignadas ao feito de ser home e de ser muller, e as relacións socioculturais entre ambos. Estes atributos, oportunidades e relacións están socialmente construídos e se aprenden a través do proceso de socialización. É a designación do que se considera propio das mulleres (feminino) ou propio dos varóns (masculino) e se atribúe como prexuízo sociocultural a unhas e outras. É un proceso histórico que se desenvolve grazas á participación de diferentes institucións como poden ser a familia, o Estado, a escola, os medios de comunicación, etc. e que son as protagonistas do proceso de socialización que abrangue a todas as persoas e ensinan, facilitan e perpetúan a aprendizaxe destas diferenzas entre o feminino e o masculino. Este proceso supón a xerarquización das diferentes actividades e características dirixidas a mulleres e homes e desta forma as que se definen como masculinas adquiren maior valor e prestixio cas femininas. Estas diferenzas foron adquiríndose, evolucionaron co tempo e varían considerablemente entre as distintas culturas.



Bibliografía

Bastardes Tort, C & FRANCO Ortiz, L. (2006) *Estudio-diagnóstico: la perspectiva de género en el trabajo de las ONGD catalanas*, Barcelona: Federació Catalana d'ONG per al Desenvolupament

[<http://www.mujeresenred.net/IMG/pdf/fcongdpdf>]

Batthyany, K. (1999) *El análisis de las relaciones de género en los proyectos de investigación: Género y Desarrollo*, Montevideo

Beuchot, M. (2002) "Pluralismo cultural y analógico" en *El discurso intercultural. Prolegómenos a una filosofía intercultural*, Madrid: Biblioteca Nueva

[www.fongdcam.org/paginas/recursos/contenido1.asp?g=3&p=5&r=5&c=16&sc=41]

Braithwaite, M. (1997), *Manual para la integración de la perspectiva de género en el desarrollo local y regional*, Gasteiz: EMAKUNDE - Instituto Vasco de la Mujer.

[http://www.emakunde.euskadi.net/u72-publicac/es/contenidos/informacion/pub_guias/es_emakunde/adjuntos/manual_integra_es.pdf]

De la Cruz, C. (1998), *Guía metodológica para integrar la perspectiva de género en proyectos y programas de desarrollo*, Gasteiz: EMAKUNDE - Instituto Vasco de la Mujer.

Fundación Mujeres (2007), *Aplicación del enfoque de género en la gestión de entidades de acción voluntaria*, Madrid: Comunidad de Madrid

Le Monde selon les femmes (2004). Edición y traducción de ACSUR Las Segovias (2006). *Cuestiones esenciales sobre el género. 01 Conceptos básicos y Cuestiones esenciales sobre el género*, Bélgica.

http://www.unidaddeigualdad.es/documentos_contenidos/2568_22491991_Cuestiones_de_Genero_1.pdf

Le Monde selon les femmes (2004). Edición y traducción de ACSUR Las Segovias (2006). *Cuestiones esenciales sobre el género. 02 Herramientas de la perspectivas de género*, Bélgica

http://www.acsur.org/IMG/pdf/Cuestiones_de_Genero_2.pdf

Los Derechos Humanos en un contexto intercultural

[<http://www.oei.es/valores2/justi2.htm>]

Llopis, C. (2003) "Interculturalidad y Derechos Humanos" en *Recursos para una educación global ¿es posible otro mundo?*, Madrid: Nancea - Interred, páxs 43-49

[www.fongdcam.org/uploads/docs/Interes/interculturalidad/ArticulyDocumentos/GlobaY-Multi/DDHHInter/Interculturalidad-DDHH-T39.pdf]

López Méndez, I. (2007) *El enfoque de género en la intervención social*, Madrid: Cruz Roja

[<http://82.103.138.57/es/registros/2605-el-enfoque-de-genero>]



Massolo, A. (2006), *Reflexiones. Desarrollo Local con equidad de género*, El Salvador: Edición de GTZ/ PNUD/ FISDL.

[<http://www.dhl.hegoa.ehu.es/recursos/425>]

Murguialday, C. et al. (2000) *Perspectiva de género en las ONGD vascas*, Bilbao: Seminario Mujer y Desarrollo, Mugarik Gabe, Hegoa

[<http://www.bantaba.ehu.es/obs/ocont/obs/gen/doc/ongvas/>]

PNUD (Programa das Nacións Unidas para o Desenvolvemento) (2004) *Informe sobre Desarrollo Humano 2004. La libertad cultural en el mundo diverso de hoy*, Nueva York: Naciones Unidas

[<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2004/chapters/spanish/>]

Tamayo, G. et al. (2003), *Género en la cooperación al desarrollo. Una mirada a la desigualdad*, Madrid: Acsur-Las Segovias

[<http://biblioteca.hegoa.efaber.net/registros/show/15391>]

Volio Monge, R. (2008), *Género y cultura en la planificación al desarrollo*, Las Palmas de Gran Canaria: Fundación Canaria para el Desarrollo Social (FUNDESCAN).

[<http://www.casafica.es/casafica/Publicaciones/GeneroyCultura.PDF>]

VV.AA (2008) *Análisis de Género en la Ayuda Oficial al Desarrollo*, Madrid: Muevete por la Igualdad

[http://www.mueveteporlaigualdad.org/docs/AOD_gallego.pdf]